

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: L'invention de l'Europe

Riemersma, C.M.

Citation

Riemersma, C. M. (1992). Boekbespreking van: L'invention de l'Europe. *Acta Politica*, 27: 1992(2), 233-236.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3450055>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3450055>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hij houdt echter rekening met de mogelijkheid van een reactie 'van onderop', van degenen die slecht bedeed waren onder het oude regime én weinig of geen kans hebben onder het nieuwe regime.

Dit opgaan van de oude 'oligarchie' in de nieuwe elite maakt geen deel uit van enig politiek of economisch hervormingsprogramma. Niemand kan of wil er openlijk voor pleiten van de oude profiteurs nieuwe profiteurs te maken. Maar het is, als Hankiss gelijk heeft, een bijzonder interessant en politiek en sociaal belangrijk fenomeen. Hankiss werkt het idee, dat er een nieuwe *grande bourgeoisie* aan het ontstaan is, uit voor Hongarije, met korte verwijzingen naar Polen. Hij werkt het idee uit; het empirische materiaal waarop hij zich baseert is, begrijpelijkerwijs, nog fragmentarisch.

Hankiss' idee verdient het, naar mijn idee, om ook voor de andere Oosteuropese landen uitgebreid te worden getest. Praktijken die zich in bepaalde sectoren in delen van de Sovjetunie voordoen lijken goed te passen in het beeld dat Hankiss van de politieke en economische transitie in Hongarije schetst. De stille overgang van een deel van de 'Sovjet-oligarchie' naar posities die economisch lucratief zijn (of liever: zullen blijven) als de CP ook daar haar macht zal verliezen, is daar evenwel nog slechter gedocumenteerd; de mogelijkheden om zich alvast een goede startpositie te verwerven, als de politieke en economische spelregels straks anders worden, zijn ook – nog steeds – beperkter dan in Hongarije. Dat in de Sovjetunie, althans in delen ervan, een *grand coalition* zal worden gesloten die de samenleving van de nieuwe elite zal voorzien, die ook voor de nodige maatschappelijke rust en cohesie zal kunnen zorgen, mag je misschien hopen, maar zo ver als in Hongarije is het nog niet. Wat je wel ziet is dat ook in de Sovjetunie 'oude posities' worden gebruikt om 'nieuwe posities' te verkrijgen of voor te bereiden. Ook daar zijn (aspirant) 'nouveau riche entrepreneurs' dikwijls afkomstig uit of gelieerd met het 'oude' management van staatsondernemingen, en soms zelfs gaan personen afkomstig uit het partijapparaat op het 'ondernemerspad' – daarbij niet weinig geholpen door de kennisvoorsprong die zij hebben en hun goede contacten. Ook in de Sovjetunie zie je in ieder geval aanzetten tot – mijn terminologie – 'stille privatisering': staats eigendom dat op slinkse wijze tot (quasi-)particulier eigendom wordt gemaakt, en politieke en ambtelijke functies die worden gebruikt om persoonlijke eigendomstitels te verkrijgen. Vooralsnog moet dit verschijnsel, voor zover het zich voordoet, overigens eerder worden gekwalificeerd als teken van voortgaande en zelfs versnelde corruptie van het 'oude systeem' dan als – tevens – een hoopvol begin van iets nieuws. Ik zal met enkele voorbeelden volstaan. Na de introductie van de Wet op de Coöperatie (1988) ontwikkelden 'hobbyclubs' van de *Komsomol* zich vrij spoedig tot 'handelscentra'. Kredieten waren voor deze centra makkelijk te verkrijgen, contacten met kandidaat-afnemers, voornamelijk staatsbedrijven, had men al: diezelfde contacten kon men nu voor andere doeleinden gebruiken. De verzelfstandiging van staatsbedrijven heeft veel managers voor zwaardere taken gesteld, maar heeft een deel van de managers de mogelijkheid gegeven 'als voor zichzelf te gaan werken en via allerlei bijzondere bedrijfsfondsen en andere constructies zichzelf voor 'ondernemend gedrag' te belonen. Een deel van de oude 'elite' krijgt daardoor belang bij de overgang naar een 'nieuw soort' economie –

is althans met een herstel van het oude niet meer gediend. Daarom moet men er misschien niet te hard om treuren. Deze 'stille privatisering' valt echter moeilijk te verdedigen in termen van 'sociale rechtvaardigheid'. Het gaat ook hier niet om de uitvoering van een programma, maar om een 'herverdeling' die zich feitelijk voltrekt.

N.B. Deze bespreking werd geaccepteerd voor publikatie in de vroege zomer van 1991. (red.)

J. Oversloot

E. Todd, *L'invention de l'Europe*. Seuil, Parijs 1990.

In *L'invention de l'Europe* beschrijft Emmanuel Todd eerst in grote lijnen en vervolgens per land de opkomst van moderne politieke verhoudingen in de verschillende Europese landen. De politieke verhoudingen van een land worden volgens Todd beïnvloed door de gezinsstructuren van dat land. De titel van het boek heeft betrekking op de eenwording van Europa. Zij kan worden bemoeilijkt doordat de gezinsstructuren diepgaande verschillen in politieke opvattingen teweeg kunnen brengen, zonder dat de Europese burgers zich daarvan bewust zijn.

Emmanuel Todd heeft politieke wetenschappen gestudeerd in Parijs en is in Cambridge gepromoveerd in de geschiedenis. Hij heeft inmiddels zeven boeken geschreven en is werkzaam bij het Franse instituut voor demografie. Zijn interdisciplinaire benaderingswijze sluit aan bij de traditie van de *Annales*.

De centrale stelling van *L'invention de l'Europe* is dat de Europese landen worden gekenmerkt door gezinsstructuren die bepalend zijn voor de opstelling tegenover waarden als vrijheid, gelijkheid en gezag, en daarmee voor het politieke systeem. Een veel voorkomend misverstand is dat er in vroeger eeuwen een complexe of uitgebreide familiestructuur was en dat modernisering en industrialisatie hebben geleid tot de opkomst van het kerngezin. Uit onderzoek van de negentiende-eeuwse Franse socioloog F. le Play en de Engelse historicus P. Laslett is echter gebleken dat het kerngezin in grote delen van Europa al eeuwen voorkomt. Juist doordat de gezinsstructuren door de eeuwen heen stabiel zijn geweest, hebben zij invloed op het politieke waardenpatroon van mensen.

Er kunnen vier gezinstypen worden onderscheiden door twee factoren met elkaar te combineren: het aantal generaties dat samen een huishouding vormt en de wijze waarop erfenissen worden verdeeld. In het kerngezin wonen ouders en kinderen samen en vormen de kinderen een eigen huishouding zodra zij volwassen zijn en gaan trouwen. Dit is een liberaal gezinstype. In de uitgebreide familie blijven kinderen, als zij getrouwd zijn en kinderen krijgen, bij de ouders inwonen, zodat een huishouding van drie generaties ontstaat. Het gezag van de ouders blijft gelden voor de volwassen kinderen, zodat hier sprake is van een autoritair gezinstype. Erfenissen kunnen gelijk of ongelijk worden verdeeld. Deze variabele bepaalt of op het politieke vlak veel waarde wordt gehecht aan maatschappelijke gelijkheid of ongelijkheid.

Het kerngezin wordt onderverdeeld in twee typen:

- bij het *egalitaire kerngezin* wordt de erfenis gelijk verdeeld. Dit gezinstype bevordert een liberale en egalitaire instelling. Het komt vooral voor in Latijnse landen: Frankrijk, Italië, Spanje en Portugal.
- bij het *absolute kerngezin* wordt het ouderlijk bezit ten dele bij leven en ten dele bij testament verdeeld. Het staat niet bij voorbaat vast of het gelijk of ongelijk wordt verdeeld. Dit leidt tot onverschilligheid ten aanzien van ongelijkheid, naast het liberalisme dat eigen is aan het kerngezin. Dit gezinstype komt vooral voor in de landen rond de Noordzee: Engeland, Nederland en Denemarken.

De uitgebreide familie wordt eveneens onderverdeeld in twee typen:

- in de *communautaire familie* wordt de erfenis gelijk verdeeld en kunnen meerdere getrouwde zoons bij de ouders blijven wonen. Dit gezinstype komt vooral voor aan de rand van Europa: Zuid-Portugal, Midden-Italië, Finland en Burgenland in Oostenrijk. De politieke waarden van dit gezinstype zijn autoriteit en gelijkheid.
- in de *stamfamilie* zet de oudste zoon meestal de familielijn voort en erft daartoe de voornaamste bezittingen. Continuïteit, vaderlijk gezag en ongelijkheid tussen de zoons zijn de fundamentele waarden van dit gezinstype. Het komt veelal voor in Duitstalige landen (Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland), in Scandinavië en delen van andere landen, zoals in Oost-Nederland (van Limburg tot Drenthe).

In *L'invention de l'Europe* gaat Emmanuel Todd nader in op de invloed van deze gezinsstructuren op de modernisering van Europa, waarvan alfabetisering, industrialisatie, ontkerkelijking en geboortebeperving de belangrijkste kenmerken waren. De ontkerkelijking is daarvan het meest van belang, omdat zij de aanzet vormde voor politisering en ideologisering. Volgens Todd heeft de ontkerkelijking van Europa in drie periodes plaatsgevonden:

1. tussen 1730–1800 in de Latijnse rooms-katholieke landen, onder invloed van Newton en de Verlichting;
2. tussen 1880–1930 in protestantse landen, onder invloed van Darwin en de wetenschappelijke revolutie;
3. na 1965 in de andere katholieke gebieden, onder invloed van de massamedia en de toename van de welvaart.

De minder grote invloed van religies gaf de ruimte aan ideologieën die beloofden de hemel op aarde te realiseren: het nationalisme en het socialisme. De gezinsstructuren hadden invloed op de mate waarin vrijheid, gelijkheid en gezag in deze ideologieën tot uitdrukking kwamen. In gebieden waar het liberale kerngezin sterk vertegenwoordigd was, werden de ideologieën over het algemeen minder sterk ontwikkeld dan in gebieden waar de autoritaire gezinstypen overheersten.

Nederland kan als voorbeeld dienen voor de toepassing van dit model. Het dominante gezinstype in Nederland is het absolute kerngezin, maar in het oostelijk deel van het land is de stamfamilie sterk vertegenwoordigd. De liberale instelling van het absolute kerngezin blijkt onder andere uit het feit dat afwijkende religieuze opvattingen al vroeg werden getolereerd. Omdat het gezagsprincipe in dit gezin-

stype zwak is ontwikkeld, is men geneigd de rol van de Staat zoveel mogelijk te beperken.

De industrialisatie kwam in Nederland relatief laat op gang en concentreerde zich in de zuidelijke provincies, waar de stamfamilie en het katholicisme tot in de jaren zestig zorgden voor grote stabiliteit. De vakbonden en de sociaal-democratische partij hadden hierdoor een zwakke maatschappelijke basis. De sociaal-democratische partij was ongeveer net zo groot als die in Zwitserland. Zij steunde vooral op kiezers in Amsterdam, Friesland, Groningen en Drenthe, waar al een traditie van religieus non-conformisme bestond. Doordat het absolute kerngezin onverschillig staat tegenover ongelijkheid, liberaal gestemd is en huiverig staat tegenover staatsingrijpen, was het bijna onvermijdelijk dat de organisatie en de ideologie van het Nederlandse socialisme niet sterk werden ontwikkeld.

De nationalistische ideologie nam in Nederland de vorm aan van de protestants-christelijke partijen. Dit is uitzonderlijk binnen Europa, omdat de partijvorming over het algemeen plaatsvond ten tijde van de protestantse ontkerkelijking (1880–1930). Het is echter verklaarbaar, omdat de nationale en de religieuze identiteit van Nederland in de Tachtigjarige Oorlog met elkaar verweven raakten.

Todd bestrijdt de verzuilingstheorie van Lijphart op twee gronden. De tolerantie die past bij het absolute kerngezin, leidt ertoe dat bevolkingsgroepen waarschijnlijk wel relatief gescheiden van elkaar leefden, maar niet vijandig tegenover elkaar stonden. Bovendien waren er drie partijen (ARP, CHU en VVD) die zich richtten op de nationalistische kiezers, zodat er eerder sprake was van een gefragmenteerd partijsysteem dan van verzuiling. Overigens bond de rooms-katholieke partij in het zuiden van het land wel $\pm 70\%$ van de kiezers aan zich en kan daarom wel als een zuil worden beschouwd. Maar een systeem waarbij één bevolkingsgroep hecht is georganiseerd, daartoe gepredisposeerd door de stamfamilie, en de rest van het politieke spectrum wordt bezet door relatief los georganiseerde partijen, is geen verzuild systeem.

Dit alles heeft natuurlijk ook gevolgen voor de analyse van de ontzuiling. Aangezien de katholieken als enigen echt verzuild waren, ligt het voor de hand dat zij hierdoor bij uitstek werden getroffen. Todd beschouwt dit in de Europese context van het geleidelijk wegvallen van religie en ideologie. Hij verklaart dit door de zogenaamde tweede alfabetisering. De naoorlogse generaties gaan langer naar school en worden daardoor kritischer tegenover religies en ideologieën. Zij zijn ook minder bereid om in fabrieken te werken als ongeschoold arbeider, hetgeen bijdraagt aan de verschuiving in de Europese economie van industrie naar dienstverlening, waardoor het socialisme verder wordt verzwakt.

Doordat het kerngezin veranderingen sneller overneemt dan de stamfamilie, hebben deze veranderingen in Nederland vrij abrupt plaatsgevonden. De confessionele partijen hebben de weerslag hiervan ondervonden, maar het CDA heeft zich nu gestabiliseerd als een gematigd conservatieve partij met over het algemeen niet-belijdende christenen als kiezers.

Volgens Todd wordt de invloed van de gezinsstructuur groter nu religie en ideologie minder belangrijk zijn geworden. De gezinnen als zodanig worden misschien minder stabiel, maar de waarden van de gezinsstructuur worden nog door-

gegeven via scholen, bedrijven en andere instellingen. De voornaamste waarde van het absolute kerngezin in Nederland is het liberalisme, wat enerzijds leidt tot een zeker onvermogen van de overheid om effectief in te grijpen en anderzijds tot electoraal succes voor een partij als D'66. De stamfamilie in de oostelijke provincies kan daarbij misschien een stabiliserende rol vervullen.

L'invention de l'Europe is een belangrijk boek, omdat het een verbinding legt tussen theorie en empirie. Todd heeft hetzelfde model in andere boeken toegepast op de landen buiten Europa en zal in zijn volgende boek ingaan op de oorsprong van de familiestructuren. Hoewel zijn theorie niet onomstreden is, biedt zij aanknopingspunten voor verdere uitwerking en toetsing.

C.M. Riemersma

M.D. Bogaarts, **De periode van het kabinet-Beel**, banden A, B en C, deel II van de **Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945**. SDU-Uitgeverij, 's-Gravenhage 1989.

Als twee 'echte' jaren elfjaren onderzoek kosten, is het schrijven van de parlementaire geschiedenis van Nederland na de Tweede Wereldoorlog een eindeloze taak. Bogaarts' beschrijving van de periode-Beel, een project dat inderdaad elfjaar kostte en over twee jaren geschiedenis gaat, is dan ook een schier eindeloos boek: de drie banden die zijn proefschrift vormen, beslaan ruim 2400 pagina's en dat is nog niet het einde, want band D, met onder andere de registers, is eind 1991 nog niet verschenen.

Laat mij echter eerst het kader schetsen voor deze bewonderenswaardige inspanning, die '... ooit een Sisyphusarbeid leek' (p. XX). In 1971 is het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen opgezet ten einde de parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945 te beschrijven. Dit centrum beoogde een vervolg te maken op de parlementaire geschiedschrijvingen van Van Welderen Rengers (de periode 1849-1918) en Oud (1918-1940). Het eerste deel van de geschiedschrijving, F.J.F.M. Duynstee en J. Bosmans, *Het kabinet Schermerhorn-Drees*, verscheen in 1977. Het tweede deel beslaat het kabinet-Beel, het tweede naoorlogse kabinet (1946-1948). Doel van de boekenreeks parlementaire geschiedschrijvingen is een naslagwerk te vormen voor de politieke gebeurtenissen van het bestreden tijdvak. Zoals Bogaarts in zijn voorwoord benadrukt, is zijn werk noch zo breed als een volledige maatschappijgeschiedenis, noch zo diepgaand als een monografie over één beleidskwestie zou zijn. Wel wordt elke besproken beleidskwestie geplaatst in haar context van meer algemene ontwikkelingen.

De systematiek die Bogaarts hanteert wordt vrij uitgebreid uiteengezet: van de ambitieuze plannen waarmee Duynstee het 'project-Beel' aanving, tot de meer pragmatische, maar nog altijd zeer omvangrijke aanpak die uiteindelijk werd gevolgd. Keuzecriteria (wat zijn *belangrijke* kwesties?) zijn daarbij globaal gegeven, namelijk het voorkomen van kwesties in enkele kerndocumenten, met name het

regeerakkoord (p. X-XI). Indien beter voor het begrip van bepaalde kwesties, heeft Bogaarts zich niet strikt gehouden aan de grenzen van het op- en aftreden van het kabinet-Beel, maar ook eerdere en latere ontwikkelingen behandeld. De hoofdstukken van het werk komen in beginsel overeen met de indeling in ministeries of beleidsterreinen; alle beleidsterreinen komen aan de orde.

De belangrijkste bronnen voor het onderzoek vormden de Handelingen van de Tweede Kamer, de notulen van de Ministerraad en zijn onderraden, bronnenuitgaven als de *Foreign Relations of the United States (FRUS)*, contemporaine publikaties, archivalia (uit openbare en privé-archieven) en historische en politicologische literatuur. Bogaarts is, als het gaat om partijpolitieke zaken, zeer goed gedocumenteerd aan de KVP-zijde, maar soms, naar mijn indruk, wat minder goed aan PvdA-zijde. Waar nodig – en nog mogelijk – zijn de schriftelijke bronnen aangevuld met interviews met toenmalige hoofdrolspelers. De literatuurverwijzingen zijn omvangrijk; zij geven de indruk dat de auteur zich breed heeft georiënteerd en kunnen goed dienen als suggesties voor verdere studie. Ook in dit opzicht heeft Bogaarts zijn taak, het schrijven van een handboek over alle belangrijke ontwikkelingen in de Nederlandse politiek, serieus opgevat.

De jaren van het kabinet-Beel waren voor historici en politicologen hoogst interessante jaren: tijdens deze kabinetsperiode, toen de allereerste oorlogsnood gelenigd was en de eerste schade hersteld, werden de internationale verhoudingen gevestigd die tot 1989 (het jaar van verschijnen van Bogaarts' werk) de politiek bepaalden. Met name de vorming van de eerste Europese en Atlantische samenwerkingsverbanden krijgt hier aandacht. Bogaarts schetst duidelijk de Amerikaanse druk, zonder welke van Europese samenwerking weinig kwam. Niettemin waren er ook binnen Europa wel krachten die aanstuurden op meer coöperatie; opvallend in dit opzicht was de Europese Parlementaire Unie, de pro-Europese beweging van parlementariërs uit circa tien Europese landen. Al sluit Bogaarts niet uit dat het de parlementariërs mede te doen was om de reisjes en de goede maaltijden, zo net na de oorlog (band A, p. 451), uit hun vergaderingen kwamen meer en krachtiger impulsen voor Europese integratie dan althans ik had gedacht. Waarom deze initiatieven uiteindelijk toch weinig effect hadden, wordt door de auteur netjes uit de doeken gedaan (hoofdstuk II, paragraaf II).

Maar niet alleen op internationaal-politiek gebied gebeurde er veel, ook bin-nenslands waren er diverse ontwikkelingen die voor vele jaren grenzen stelden aan de politieke mogelijkheden: het vrijwel volledige herstel van de vooroorlogse partijlijnen, de mislukking van een rooms-rood programakkoord bij de formatie van het kabinet-Beel, en dergelijke. In de jaren 1946-1948 werden inderdaad de kaarten geschud voor een lange periode; niet voor niets heeft Bogaarts een zo omvangrijk werk geschreven. Twee kwesties markeerden in deze jaren de scheidslijnen in de Nederlandse politiek: Duitsland en Indië. In bijna alle politieke kwesties komen de verhouding tot Duitsland en de (dreigende) strijd in Nederlands-Indië/Indonesië terug: in de wetgeving op de dienstplicht zo goed als in economische zaken en de rijksfinanciën – en natuurlijk in het beleid van de ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie (toen nog twee ministeries: Oorlog en Marine). De 'paragraaf' (203 dichtbedrukte bladzijden!) over de verhouding tot Duitsland en